

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

9/2023

Норқўчқоров Ш. Ш.	Таҳлили жанрҳои шеърӣ дар “шачарат-ул-арўз”-и Саид Музаффаралии асирӣ	263
Тухсанов К.Р.	“Маснавийи маънавий” и узбекская литература	268
Худойқулова М.А.	Рауф Парфи ижоди ҳақидаги баҳслар	273
Qahharova D.A.	Ko'ngil timsolining ramziy mohiyati	277
Саидова Н.З.	Современная узбекская проза: сохранение мировых литературных традиций	281
Чориева З.Б.	Лингвокультурологический анализ узбекских и английских скороговорок и загадок: сравнительная типология и особенности	285
Курбонова Г.С	Лингвофалсафий қарашлар бадиий-фалсафий матнларнинг бош компоненти сифатида: интерпретация ва таржима муаммолари	290
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Safarova H.O., Ismoilov N.	Xiromiy “Chor darvesh” asari toshbosma nusxasining Hamd bobi talqini	299
“NAVOIY GULSHANI”		
Bekova N.J.	Tatabbu’ – yangi ijodiy maydon	302
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Rashidov R.R.	Loyya Jirg’aning afg’on siyosiy tizimida tutgan o’rni va ta’siri	310
Musayev M.T.	Globalashuv sharoitida missionerlikning ijtimoiy-siyosiy munosabatlarga ta’siri	315
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGICS *** ПЕДАГОГИКА		
O’ktamov M.O’.	Bo’lajak pedagoglarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari	321
Jo’rayev I.I.	Umumta’lim maktablarida informatika fanini mobil texnologiyalar asosida o’qitish metodikasi	326
Холматова Ш.Т.	Инновационные подходы к обучению русскому языку в современных условиях	332
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Hayitov Sh.A., Hasanova H.Y.	Turkiston mintaqasida sanoat sohasidagi texnik yangiliklarning tarixiy tahlili (1917-1924 yillar)	337
Savriyev J.	O’rta Zarafshon vohasi yodgorliklari: Raboti Malik karvonsaroyining yaratilish hamda o’rganilish tarixidan ayrim ma’lumotlar	342
Каримов К.С.	Историческая интерпретация документов об общественных отношениях в деятельности народных судей Туркестана	346
IQTISODIYOT *** ECONOMICS *** ЭКОНОМИКА		
Саъдуллаев О.Т.	Корхоналар фаолиятига таъсир қилувчи рискларнинг назарий асослари ва уларни юзага келтирувчи омиллар таҳлили	351
Qolqanatov A.N.	Iqtisodiyotning globalashish sharoitida bozor faoliyatining amal qilishi (ijodiy ishlab chiqarishda)	359
O’ZBEK TILIGA DAVLAT TILI MAQOMI BERILGANLIGIGA 34 YIL TO’LDI		
Asadov T.H.	Ona tili – tafakkur va tuyg’uning yorqin aksi!	364

ONA TILI – TAFAKKUR VA TUYG‘UNING YORQIN AKSI!

*Asadov To‘lqin Hamroyevich,
Buxoro davlat universiteti,
O‘zbek tilshunosligi va jurnalistika
kafedrasida dotsenti, f.f.n.*

Dunyoda olti mingdan ortiq til bo‘lsa-da, hammasi ham Davlat tili maqomiga ega emas. O‘zbek tili Davlat tili maqomini juda murakkab, ziddiyatli davrda tinimsiz harakatlar natijasida qo‘lga kiritdi. Buning uchun uzluksiz ishlar amalga oshirildi. O‘tgan asrning 80-yillari oxirlarida o‘zbek ziyolilarining sa‘y-harakatlari – matbuotda o‘zlarining qator maqolalari bilan ishtirok etishlari natijasida 1989-yil 21-oktabrda ona tilimiz “O‘zbekiston Davlat tili” sifatida rasman tan olindi.

Ayni paytda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan har yili 21-oktabr sanasi “**Ona tili bayrami kuni**” tarzida keng nishonlash belgilab qo‘yildi. Bu tilimizga bo‘lgan cheksiz hurmatning bir ko‘rinishi, albatta. Bu kumlarda ona tilimiz she‘r va qo‘shiqlarda madh etiladi. Tilimizning rivojlanishiga munosib hissa qo‘shgan olim-u fuzalolar, ijodkorlarning xizmatlari e‘tirof etiladi.

Til – ong kabi qadimiy

Qadimshunos olimlarimizning izlanishlariga ko‘ra turkiy urug‘lar, o‘zbek millatining qadimgi avlodlari eramizdan avvalgi to‘rtinchi ming yilliklarda ham bo‘lgan. Qadimgi so‘g‘d, sak, masagetlar turkiy xalqlarning dastlabki ajdodlari sifatida e‘tirof etiladi. Demakki, shu davrlarda ham tilimiy amalda bo‘lgan.

Xalqimizning eng qadimgi davrlariga oid ishonchli ma‘lumotlar bir qator manhalarda, jumladan, G‘arb tarixchisi Gerodatning “Tarix” (mil.av.V asr), Xitoy tarixchilarining “Shimoliy sulolalar tarixi” (mil.av.III asr), arab olimlari, xususan, Rashiddinning “Jome ul-tavorix” (milodiy XIII asr) kabi asarlarida saqlangan. Ko‘rinadiki, maqtovg‘a arzigulik uzoq tariximiz va qadimiy tilimiz bor.

O‘zbek xalqi va tili, tilimizning tabiatiga oid qadimgi yodgorliklarning avvalida Mahmud Koshg‘ariyning XI asrda bitilgan “Devonu lug‘otit turk” (“Turkiy tillar devoni”) asari turadi. Bunda ulug‘ bobomiz turkiy xalqlar tilidagi sakkiz mingga yaqin so‘zni izohlaydi, shuningdek, xalqimizning keng ijod namunalari – qo‘shiqlar, she‘rlar, yuzlab maqol va matallarni to‘plab kitobiga kiritadi. Bu bilan kelajak avlodga qadimgi xalq og‘zaki ijodi namunalari yetkazib berishga ulkan hissa qo‘shadi. Xuddi shu davrda ona tilimizda yozilgan manbalardan yana biri Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” (“Baxt keltiruvchi bilim”) asaridir. Boy tilimiz jozibasini bu asarda ham yorqin ko‘ramiz. Sal keyingi davrlarda ona tilimizda bitilgan Ahmad Yugnakiyning “Hibbat-ul haqoyiq” asari, Ahmad Yassaviyning hikmatlarini ham alohida ta‘kidlash lozim. Turkiy (o‘zbek) tilida asar yozish an‘anasini Rabg‘uziy “Qissasi Rabg‘uziy”, Xorazmiy esa “Muhabbatnoma” asarlari orqali davom ettirdi. Bu ishlarni Atoiy, Sakkokiy, Gadoiy, Lutfiy kabi o‘nlab vatandoshlarimiz rivojlantirdi. Bu asar nafaqat o‘z davrida, bugungi kunda ham yuqori qiymatga ega. Ularning purma‘no tilimizdagi asarlari nafaqat o‘z davrida, balki bugungi kunda ham yuqori qiymatga ega.

XV asrda turkiy tilda asar yozish yukini buyuk bobokalonimiz Alisher Navoiy o‘z zimmasiga oldi. Mutafakkir turkiy tilda ham olamshumul asrlar yozish mumkin ekanligini, tilimiz hech bir tildan kemtik emasligini yorqin misollar bilan amalda isbotladi. Alisher Navoiy o‘z asarlari orqali ona tilimizni butun bo‘y-basti bilan ko‘z-ko‘z qila oldi. U kishi bir asarida “Xitoydan Xurosongacha bo‘lgan o‘lkalarni qo‘shinsiz egalladim”, deya faxr etadi:

Olubmen taxti farmoning`a oson,

Cherik tortmay Xitodin to Xuroson.

Buni suyuqli shoirimiz Abdulla Oripov quyidagicha e‘tirof etadi:

Temur tig‘i yetmagan joyni

Qalam bilan oldi Alisher.

Keyingi davrda xalqimizning ma‘naviy olamida munosib o‘rin tutgan ahli donishlar, ma‘naviyat yulduzlari – Zahiriddin Muhammad Bobur, Abulg‘ozixon, Turdi Farog‘iy, Uvaysiy, Nodira, Ogahiy, Munis, Muqumiy, Furqat, Zavqiy, Avaz O‘tar, shuningdek, Abdurauf Fitrat, Behbudiy-u Avloniylar, Elbek-u Botular, Cho‘lpon-u Qodiriylar sof o‘zbek tilida ijod etdi, ularning serjilo va purma‘no asarlari shu tilda tom-

O'ZBEK TILIGA DAVLAT TILI MAQOMI BERILGANLIGIGA 34 YIL TO'LDI

tom kitobat bo'ldi. Bu kabi donishlar ona tilimiz rivojiga munosib hissa qo'shdi. Ularning har bir ibrati qulog'imizga xush yoqadi, har bir kalomi ohanrabodek jaranglaydi. Qolaversa, mazkur ijodkorlarning har bir jumlasini, har bir naqli zamirida ona xalqimizning ochiqko'ngilligi, soddadilligi, mehr-oqibati, fazl-u kamoli, bir so'z bilan aytganda, o'zbekning o'zligi, ma'naviy olami aks etib turadi.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida ma'rifat yalovbardorlari tilni ma'naviyatdan ayro tasavvur qilib bo'lmasligini, xalqning tili uning ruhi, o'zligi, millat qiyofasini o'zida aks ettiruvchi, ma'rifat-ma'naviyat darajasini ifodalovchi mezon ekanligini chuqur anglagan holda til uchun, uning mustaqilligi uchun kurashdi.

Yaqin o'tmishda ijod etgan shoir-u yozuvchilarimiz, jumladan, Abdulla Qahhor, G'afur G'ulom, Odil Yoqibov, Pirmuqol Qodirov, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf va bir qator adiblarimiz samarali ijodlari o'laroq tilimiz sayqal topdi, boyidi. O'zbek tili rivoji, taraqqiyoti uchun kurashgan ajdodlarimizning fidokorona, zahmatli mehnatini avlodlarimizga ibrat sifatida ko'rsatish bizning sharafligi burchimiz, aslida.

Tilda xalqning o'zligi mujassam

Tildagi har bir so'z, jumla, nutq bilan bog'liq imo-ishoralar odamzod tafakkuri, his-tuyg'ulari natijasi o'laroq yuzaga chiqadi. Pirovardida yurtimiz, xalqimiz, millatimizning o'ziga xos tabiati, ma'naviyati, qadriyatlarini efoda topadi.

O'zbek tili o'zining purma'no jumalari, ohanrabodek o'ziga tortuvchi iboralari, maqol va matallari bilan o'ziga xos mavqega ega. Bu tilning yaratuvchisi, aniqrog'i, ijodkori o'zbek xalqidir. Shu xalqning ijodkorlari, olimlar-u ziyolilarining mashaqqatli mehnati, ona tiliga bo'lgan mehr-u e'tibori evaziga tilimiz asrlar osha boyib, taraqqiy etdi, turkiy tillar orasida munosib o'rin topdi.

Til va uning vositasi bo'lgan so'z insoniyat uchun buyuk qurollardan biri. Vaziyat talabi bilan, o'rinda, vaqtida, qalban aytilgan oddiygina so'z yoki jumla qudratli va yengilmas kuchga ega. Tafakkurning teranligi uning mahsuli bo'lgan so'z orqali namoyon bo'ladi. Buyuk so'zshunos, "so'z zargari" deya e'tirof etiladigan iste'dodli adib Abdulla Qahhor: "Adabiyot atomdan kuchli, biroq uning kuchini o'tin yorishga sarflamaslik kerak", - deganda ming bor haq edi. Adabiyot esa so'z bilan ish ko'rishini izohlashga hojat bo'lmas kerak, albatta. Ko'rinadiki, so'zning qudrati benihoya ulug'. Birgina so'z bilan gullab-yashnab turgan dunyoni ostin-ustun qilish yoki asrab qolish mumkin. Bunda esa bizdan tilimizga befarq bo'lmaslik, so'z - hayotning buyuk quroli ekanligini unutmaslik talab etiladi.

So'zimiz va shu so'zlar vositasida tuzilgan nutqimizga talabchan, o'ta e'tiborli bo'lishimiz lozim. Zero, tilga e'tiborsizlik mana shu xalqqa, ota-bobolarimizga e'tiborsizlik sanaladi. Bu borada buyuk mutafakkir Alisher Navoiy shunday deydi: "So'zni ko'ngulda pishkormaguncha tilga kelturma, Har nekim ko'ngulga bor - tilga surma". Mazkur so'zlar ortida olam-olam ma'no mujassamdir. Ko'rinadiki, til insonga inoyat etilgan buyuk ne'matdir. Uni asrab-avaylash, sofligini saqlash va asil holatda avlodlarga yetkazish muqaddas vazifalarimizdan biridir.

Til millat ruhi, milliy o'zlikni anglash vositasi sanaladi. U insonni kamolot sari yetaklaydi. Ma'naviy-ma'rifiy amallarda, farzandlar kamolida, bilim egallashida, murg'ak qalblarni ezgulik sari yetaklashda ona tilimiz alohida ahamiyatga molik.

Tilga ixtiyorsiz - elga e'tiborsiz

Mustaqilligimiz sharofati tufayli milliy tilimiz har tomonlama rivojlandi, ona tilimizga bo'lgan e'tibor oshdi. Bundan iftixor etamiz. Bu tilda faxrlansak arzigulik ilmiy, ommabop, badiiy asarlar, lug'atlar, qomuslar yaratildi. Bularning bari quvonarli. Biroq ba'zida tilimizga nopisandlik bilan munosabatda bo'lish hollari ham kuzatiladi. Bu ayniqsa, ko'cha-ko'yidagi yozuvlar, turli reklama-afishalar, televideniyaedagi ko'rsatuv va kino seriallari, elektron yozishmalar, yoshlarning nutq jarayonlarida uchraydi. Shu o'rinda Abdulla Qahhorning quyidagi fikrini eslash o'rinli. Ijodkor "Nega ko'cha-ko'yda yo'l harakati qoidalarini buzgan kishiga militsiya xodimi hushtak chaladi-yu, lekin til me'yorlarini buzgan odamga hech kim indamaydi", deganda ming bor haqli edi. Ko'rinadiki, nutqimizning to'g'ri, aniq, izchil, jo'yali, ta'sirli bo'lishida nutq me'yorlariga amal qilish lozimki, bu hol insoniylik belgisi bo'libgina qolmay, uning qonuniy qat'iy asosi ham bor. Qolaversa, nutqqa, tilga e'tiborsizlik Navoiy bobomiz uqtirganidek "elga e'tiborsizlik"dan o'zga holat emas. Masalaning ikkinchi tomoni ham borki, inson to'g'ri, aniq - xatolardan xoli so'zlashi uchun, avvalo, xuddi shunday fikrlashi ham lozim. Donolar aytganidek, agar so'zlovchining so'zi poyma-poy, noto'g'ri, mujmal, qovushmagan, lanj, og'r bo'lsa, uning zehni ham o'shanday, aslida. Fikr aniqligi, tiniqligi ifoda aniqligi bilan uyg'un hamisha.

O'ZBEK TILIGA DAVLAT TILI MAQOMI BERILGANLIGIGA 34 YIL TO'LDI

Yana bir misol – rus yozuvchisi Anton Chexovning hikoyalardan birida asar qahramoni: “Men o’limdan qo’rqmayman, o’lsam qabrim ustida falonchi nutq so’zlaydi, deb qo’rqaman”, - deydi. Bu ham insoniylik darajasining bosh belgisi nutq ekanligiga yana bir ishora.

Xullas, insonning olamni anglashi, kashf etishi tafakkur va uning voqeligi bo’lgan til orqali bo’ladi. Tilimizga e’tibor xalqimiz, millatimiz, hukumatimizga e’tibor belgisi sanaladi.

Til – millatning qalbi

Quvonarlisi shundaki, mustaqillik yillarida ona tilimiz va uning keng targ’ibi Davlat siyosati darajasiga ko’tarildi. Bu borada amalga oshirilayotgan ishlar ko’lami kengaydi. Xuddi shu kunlarda ma’rifatparvar olimlarimizdan biri Abdulla Avloniyning “Har bir millatni dunyoga tanitadigan oynayi jahoni ona tili va adabiyotidir”, degan so’zlariga hamohang holda mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasi nufuzli minbaridan bashariyat uchun ONA TILIMIZda nutq so’zlagani ham o’zbek tilining va u orqali o’zbek xalqi qadrini yana bir bor oshirish borasidagi samarali amaliy ishlardan bo’ldi, desak hech adashmaymiz.

Yaqin yillarda tilimizni rivojlantirish, nufuzini oshirish borasidagi ham nazariy, ham amaliy ishlar ko’lamining oshganligini mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan tasdiqlangan bir qator qonun va farmonlarda ko’ramiz. Jumladan, 2019-yil, 21-oktabrdagi “O’zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari” farmoni, O’zbek tilini rivojlantirish Davlat departamentining tashkil etilganligi, Vazirlar mahkamasi huzurida o’zbek tilini rivojlantirish jamg’armasining tuzilganligi, 21-oktabr sanasining “Ona tili bayrami kuni” sifatida keng nishonlash ishlarining yo’lga qo’yilganligi – bari-bari tilimizga, shu tilda so’zlovchi xalqimizga bo’lgan hurmat namunasi sanaladi.

Ayni kunlarda o’zbek tiliga bo’lgan e’tiborni shu tilda yaratilayotgan qomuslar, lug’atlar bilan ham izohlash mumkin. O’zRFA o’zbek tili, adabiyoti va folklori instituti xodimlari, tadqiqotchilari sa’y-harakatlari evaziga oxirgi ikki yilda bir qator lingvistik hamda o’quv lug’atlarining yangi avlodlari nashrdan chiqdi. Jumladan, 90 ming so’zli yangi imlo va yozuvdagi “O’zbek tilining katta imlo lug’ati” (2023-y.), “O’zbek tilining frazeologik lug’ati” (2022-y.), ikki jildidan iborat “O’zbek tili sinonimlarining katta izohli lug’ati” (2023-y.), yangi yozuvdagi 85 ming so’zli, mazmunan va shaklan to’ldirilgan olti jildli “O’zbek tilining izohli lug’ati” (2023) kabilarni alohida ta’kidlash lozim. Bu kabi ishlar ko’lamini rivojlantirish mutaxassislar oldidagi dolzab ishlardan sanaladi.

Bularning bari ona tilimizning hamisha barkamolligini ta’minlaydigan amaliy ishlardan sanaladi. Bu kabi yumushlarga shay turish, ya’ni til ravnaqi, sofligi uchun doimiy harakatda bo’lish har bir tilparvar, xalqparvar fuqaroning vijdon ishi, aslida.